

РОЗВИТОК НАУКИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА

На прикладі діяльності Київського університету Святого Володимира простежено становлення вітчизняної фінансово-правової науки в XIX ст. у взаємозв'язку з фінансовою наукою та політичною економією.

Ключові слова: фінансове право як навчальна дисципліна, наука фінансового права, фінансова наука, фінанси, Київський університет Святого Володимира.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку науки фінансового права актуальною постає проблема дослідження процесу зародження фінансово-правової думки, її становлення під впливом окремих економічних, соціальних, політичних умов. Вважається, що врахування багатого досвіду еволюції уявлень про фінанси та право загалом може стати важливим теоретичним підґрунтям розвитку сучасної науки фінансового права.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблеми становлення фінансового права як науки та навчальної дисципліни в системі вітчизняних університетів були предметом дослідження таких російських і вітчизняних учених: К.С. Бельський, В.М. Пушкарьова, П.С. Пацурківський, І.В.Рукавішнікова, Е.Д. Соколова, В.В. Хохуляк, О.А.Ялбулганов.

Мета статті. Охарактеризувати особливості становлення науки фінансового права в Київському університеті Святого Володимира в XIX столітті.

Виклад основного матеріалу. Наука фінансового права в Україні розвивалася в контексті розвитку цієї науки в рамках усієї Російської імперії. Специфічні тенденції розвитку фінансово-правової думки в Україні були зумовлені відсутністю державності, особливостями розвитку української економіки. Як наслідок, українська наука сприймалася як несамостійна, «розчинена» в економічній, правовій думці метрополії; важливими центрами розвитку нашої національної думки і друкарської справи ставали культурні центри метрополій та інші місця за межами України [7, с. 6]. Часто викладачами в українських університетах були молоді вчені, тут вони починали викладацьку діяльність, готували дисертації, з отриманням яких їм відкривався доступ до центральних університетів Російської імперії.

Керівництво науковою діяльністю в Україні у XIX ст. здійснювалося переважно командно-адміністративними методами управління: регламентація дій університетів (основних центрів науково-дослідної роботи у державі), обмеження тема-

тики наукових досліджень, жорстка цензура дослідницької та видавничої діяльності викладачів.

Однак саме в кінці 30-х рр. XIX ст. більшість дослідників відзначають поживлення науково-дослідної діяльності в університетах. Викладання фінансово-правових дисциплін в університетах цього періоду здійснювалося в умовах суперечливої внутрішньої державної політики. Із 30-х років XIX ст. почали застосовуватися утилітариські методи з елементами консерватизму. Водночас розвиток фінансово-правових відносин, застосування нових, невідомих раніше фінансових інструментів, розвивав у суспільстві, переважно серед молоді, інтерес до пізнання та вивчення фінансового права і економіки. На думку В.В.Хохуляка [12, с. 221], саме під впливом цих двох факторів у системі російських університетів запроваджується паралельний виклад камералістики та політичної теорії.

Початок розвитку юридичних наук у Київському університеті Святого Володимира припав на II етап становлення та розвитку науково-дослідницької роботи викладачів вузів України в XIX ст. (1835 –1863 рр.). На думку О.М.Мартиненко, це етап проведення “охоронної” політики офіційної влади в галузі науки й освіти, що зумовило непослідовність здійснення науково-дослідної діяльності університетів [8, с. 5]. Призначений на посаду Міністра народної освіти граф С.С.Уваров дотримувався концепції вищої школи в дусі православ'я, самодержавства, народності. У такому руслі були прийняті в 30 роки XIX ст. міністерством народної освіти “Настанови”, “Розпорядження”, які знайшли своє подальше законодавче оформлення в загальноуніверситетському статуті 1835 р., а також у статутах Київського університету Св. Володимира 1833 і 1842 рр. Положеннями згаданих статутів обмежувалась університетська автономія і посилювалась влада піклувальника навчального округу.

Проголошений при заснуванні університету у Києві юридичний факультет реально не почав свою діяльність у 1833 році. Справа в тому,

що у Волинському ліцеї, на базі якого був створений університет і всі викладачі якого склали штат університету, не мав викладачів права, крім А.Н.Міцкевича, який не міг задовольнити потреби цілого факультету. Реально юридичний факультет почав функціонувати з 1834 року, коли професорські та викладацькі посади були зайняті в основному випускниками школи правознавства, влаштованої М.М.Сперанським під час роботи над Зводом Законів Російської Імперії [4, с. 221]. Перевага на юридичному факультеті університету Святого Володимира була віддана праву Російської імперії. Правнича освіта засновувалася на вивченні діючого законодавства, зокрема фінансового, тобто набувала позитивного характеру, що відповідало політиці уряду Миколи I, яка передбачала орієнтацію освіти на національні традиції, збереження влади самодержавства, патріархальних устоїв, у зв'язку з чим юридична освіта повинна була зосередитись на вивченні вітчизняного законодавства [5, с. 9].

За таких умов в університеті розпочав свою наукову та викладацьку діяльність ад'юнктом кафедри законів про державні повинності і фінанси Григорій Олексійович Цветков (1807-...). Після закінчення Головного педагогічного інституту в 1836 році він був направлений в університет викладати предмет „Закони про державні повинності і фінанси” та одночасно працював над магістерською дисертацією [1]. Хоча підготував кілька варіантів рукопису, однак жодної не захистив. Письмових наукових доробків по собі також не залишив. Лекції його були мало теоретично обґрунтовані, фактично це був систематичний збір статей законів.

Після виходу його у відставку до викладання фінансового законодавства приступив випускник університету Едуард Адамович Шварц (1835-1876) [3]. Недовго пропрацювавши на посаді, він перейшов до Рішельєвського ліцею. Серед сфер наукових досліджень – банківська діяльність. Зокрема, кандидатську дисертацію захистив на тему «Історія, нинішній устрій, та економічне значення банківських установ у Росії» [2].

Одним із перших, хто захистив в університеті Св. Володимира докторську дисертацію (1852 р.), був Микола Христіанович Бунге (1823-1895). Після закінчення Київського університету вчений працював у Ніжинському ліцеї та Київському університеті, одночасно готував своє наукове дослідження. Тема його дисертації „Теорія кредиту” відображала проблеми тогочасного суспільства, які потребували нагального розв'язку. При підготовці науковець приділив увагу пере-

важно теоретичному розгляду предмету дослідження, всебічно проаналізувавши історію та окремі види кредитних відносин. М.І.Туган-Барановський пізніше зазначав, що „головна заслуга М.Х. Бунге як ученого – розробка теорії кредиту та грошового обігу” [7, с. 12]. Основні свої праці він присвятив дослідженню грошово-кредитної системи держави. Це було зумовлено тим, що він займався практичною фінансовою діяльністю. З 1862 по 1880 рік управляв Київським філіалом Держбанку, з 1881 р. працював на посаді Міністра фінансів [6, с. 199]. Зокрема ним були опубліковані «Банківські закони і банківська політика» (1874), «Державний облік і фінансова звітність в Англії» (1890).

У цей самий час починав свою педагогічну та наукову кар'єру Василь Андрійович Незабитовський (1824-1883). Закінчивши в 1846 р. Київський університет, до 1853 р. викладав фінансове право в Ніжинському ліцеї. Головним результатом його діяльності за цей період була підготовка і захист магістерської дисертації: „Про податну систему в Московській державі з часу встановлення єдиного держав'я до введення подушного оподаткування”. Також він підготував академічну доповідь „Нарис системи казенних доходів у Росії з часів імператора Петра Великого до смерті імператриці Катерини II”. Основна увага при підготовці цих праць була звернена на догму та історію російського фінансового права. При цьому його настільною книгою було Повне Зібрання Законів.

Вагомий внесок у розвиток науки фінансового права здійснив Георгій Дмитрович Сидоренко (1832-...), який довгий час працював на кафедрі законів про фінанси та державні повинності Імператорського Університету ім. Св. Володимира (з 1869 р. ординарним професором). Коло його інтересів охоплювало проблеми повинностей, податків, історії фінансів. У праці «Записки з фінансового права. Теорія фінансів» (1880) він визначав податки як частину майна приватних осіб, що вимагається від них згідно із загальним обов'язком громадян і за загальним обсягом, що встановлюється розміром загальнодержавних витрат [11, с. 16-78]. При цьому мито визначав як збори з приватних осіб, що сплачуються при спілкуванні з державними установами, як винагорода за їх дії чи послуги. Найліпшим податком, на думку вченого був би податок на доходи, тобто частина всієї сукупності доходів окремих осіб чи приватного господарства [11, с. 16-63]. У 1888 році вийшов з друку його рукописний конспект лекцій з російського фінансового права [10]. Г.Д.Сидоренко висловлювався за обмеження

державних потреб, вважаючи, що вони „не можуть бути ширшими від того, що зумовлено дійсними цілями держави” [10, с. 24].

Окрему увагу варто приділити творчій діяльності професора університету Святого Володимира Миколи Петровича Яснопольського (1846-...). Фінансово-статистичне дослідження науковця, присвячене територіальному розподілу державних доходів і витрат Росії, охоплює період з 1866 по 1887 роки. Воно відрізняється фундаментальністю й оригінальністю. Провівши аналіз величезного цифрового, фактичного та історичного матеріалу, український учений прийшов до висновку про нераціональність російської економічної та фінансової політики, почав дослідження фінансового використання України Росією [7, с. 15]. Результатом досліджень був захист магістерської та докторської праць про географічний розподіл державних доходів і витрат у Росії. Перша присвячена розподілу державних доходів. У другій досліджується географічний розподіл державних витрат Росії. У главі I автор розглядає існуючі в літературі погляди на географічний розподіл державних витрат, питання, на той час, майже не розроблене в науковій літературі, як у вітчизняній, так і в зарубіжній. Між цим, як справедливо зазначав М.П. Яснопольський, «кількість і якість того, що будь-яка держава отримує від кожної своєї частини, і того, що вона дає їй, не може не здійснювати сильний вплив на економічну її долю» [14, с. 563]. Нерівномірність географічного розподілу державних витрат у Царській Росії була набагато більшою, ніж державних доходів: спостерігалось зосередження витрат у столиці; потім збільшення витрат біля кордонів, особливо біля тих, що знаходились під найбільшою загрозою – західних і південних; і велика зосередженість державних витрат у важливих місцевих, окружних центрах управління та надмірний витік частини витрат за межі держави. Важливого значення набула централізація державних витрат ще у зв'язку з тим, що фінанси місцевих органів самоврядування в імперській Росії не відігравали великої ролі. «Між тим, розширення значення місцевих фінансів тісно пов'язане з розвитком культури». Тому «чим більше розвивається культура населення, тим більш сильне протистояння зустрічає централізаційна тенденція державних витрат у децентралізаційній місцевих» [14, с. 584].

Значний внесок у розвиток фінансово-правової науки здійснив професор Микола Мартиніанович Цитовіч (1861-...). За працю „Місцеві витрати Пруссії у зв'язку з теорією місцевих ви-

трат” [13] у 1899 р. в Імператорському університеті Св. Володимира (м. Київ) отримав ступінь доктора політичної економії. Ця робота була ґрунтовною науковою розробкою питань про державні витрати самоврядування, вказувала на принципи та практичні підстави для фінансового співробітництва держави і місцевих союзів, та визначала його межі та форми. Дослідник звертає увагу на значення вимог справедливості у вченні про розподіл видатків. Вимоги справедливості, на його думку, являють собою дещо незалежне від вимог практичної доцільності. Вимоги справедливості зводяться до вимоги рівномірного розподілу як зобов'язань по сплаті податків і повинностей, так і послуг суспільних утворень, при збереженні певного зв'язку між ними. Ці вимоги базуються не на вимогах практики, а на понятті рівності та рівноправності, яке завжди існувало в суспільній свідомості, хоча і не завжди розповсюджувалося на всіх членів суспільства [13, с. 131-132]. Учений вказує на особливу роль вимог ідеї справедливості у вченні про місцеві фінанси, оскільки тут основна проблема виникає саме у сфері розподілу податків і розподілу суспільних благ, які є результатом витрат суспільних зборів. «І в даному випадку необхідність вступати в компроміс з дійсністю при реалізації вимог справедливості не повинна і не може зупинити людей у прагненні до їх реалізації, хоча б у тій мірі, в якій це можливо в даних обставинах» [13, 134-135].

У кінці XIX ст. вийшов з друку „Повторний курс фінансового права” М.Рабіновича [9]. При написанні праці автор керувався посібниками І.І. Янжула, Л.В. Ходського, С.І. Іловайського, Д.М. Львова, В.О. Лебедева. Загалом М. Рабінович дотримувався вузького, суто нормативного розуміння фінансового права як „сукупності законодавчих постанов, що визначають фінансовий устрій і фінансове управління країни” [9, с. 5]. Належав до тієї когорти вчених, що вважали за необхідне розглядати вчення про державні витрати в рамках фінансово-правової науки [9, с. 22]. У наш час, писав науковець, коли політичне значення держави визначається сумою матеріальних засобів, якими вона володіє, фінанси відіграють визначну роль у житті людини. Тому вивчення фінансової науки складає безумовну необхідність. І саме як самостійної науки, а не як складової політичної економії, основні закони (принципи) якої складають основу науки фінансової. Остання ж у своїх дослідженнях спирається на фінансове право [9, с. 5-7].

Висновки. Передумовами розвитку науки фінансового права в Україні в XIX ст., зокрема в

Київському університеті Святого Володимира були: розпад феодално-кріпосницької системи, швидке зростання капіталістичних відносин, посилення класової боротьби у державі, активізація прогресивної громадської та педагогічної думки, прийняття статутів університетів, якими впроваджувалась дисципліна „Закони про державні повинності і фінанси”. Фінансове право, ще не було самостійною наукою, воно формувалось у рамках фінансової науки.

Фінансово-правова наука в Київському університеті Святого Володимира XIX ст. представлена такими вченими, як М.Х. Бунге, В.А. Незабитовський, Г.Д.Сидоренко, М.П. Яснопольський, М.М. Цитовіч.

Список літератури

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета Св. Владимира, 1834 - 1884 / Сост. под ред. В.С. Иконникова. - Киев: Тип. Императорского Университета Святого Владимира, 1884. // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/person/person.asp?persID=1129794>
2. Большая библиографическая энциклопедия // http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/118778/Шварц
3. Винниченко І., Винниченко Д. Німці в історії Київського університету / І.Винниченко Д.Винниченко // Електронний ресурс. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?
4. Войно-Данчишина О.Л. Вища юридична освіта в українських губерніях Російської імперії в першій половині XIX століття [Текст] / О. Л. Войно-Данчишина // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 29. - Х. : Нац. ун-т внутр. справ / університет внутрішніх справ Національний ; відп. ред. О. М. Бандурка, 2005. - С. 219-224.

5. Єгорова О.В. Юридична освіта в університетах України XIX - початку XX ст. (етапи та особливості розвитку) [Текст] : автореф. дис. . канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Єгорова; Дніпропетровський національний університет ; Дніпропетровський національний університет . - Д., 2004. - 18 с.

6. История финансового законодательства России: Учебное пособие. Серия «Экономика и управление». – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2003. – 256 с.

7. Леоненко П.М. До історії української фінансової думки. / П.М. Леоненко // Фінанси України, 1999. - № 9. – С.6-16.

8. Мартиненко О.М. Організація науково-дослідної роботи викладачів вищих навчальних закладів в Україні (XIX ст.): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.М. Мартиненко; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Х., 1999. — 17 с.

9. Рабинович М. Повторительный курс финансового права. Изд-е 2-е, переработ. – Киев: Типо-Литография С.С.Шевченко, 1902. – 128 с.

10. Сидоренко Г.Д. Конспект лекций по русскому финансовому праву. – Житомир: Типография и литография наследн. С.Бродовича, 1888. - 300 с.

11. Сидоренко Г.С. Записки по финансовому праву. Теория финансов. - Киев, Литотип. Федорова, 1880. – 192 с.

12. Хогуляк В. В. Камералістика та її вплив на становлення вітчизняної науки фінансового права XIX століття. / В. В. Хогуляк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013 № 6-1 том 1. – С. 218-221.

13. Цытович Н.М. Местные расходы Пруссии вь связи съ теоріей местныхъ расходовъ. – Киев: Типография С.В.Кульженко, 1898. – 735 с.

14. Яснопольский Н.П. О географическом распределении государственных доходов и расходов в России 1890-1897. Т. 1. – Киев, 1897.

Стаття надійшла до редколегії 1 жовтня 2015 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

L.B. Nesterenko

The development of science financial law at Kiev University of St. Vladimir

Summary

In the article on the example of Kiev University of St. Vladimir traced the formation of the national science finance law nineteenth century in relation to financial science and political economy.

Key words: science of finance, financial law, finance law as an academic discipline, finance, Kyiv University of St. Vladimir.

Л.Б. Нестеренко

Развитие науки финансового права в Киевском университете Святого Владимира

Аннотация

На примере Киевского университета Святого Владимира, исследуется становление отечественной финансово-правовой науки в XIX в. во взаимосвязи с финансовой наукой и политической экономией.

Ключевые слова: финансовое право как учебная дисциплина, наука финансового права, финансовая наука, финансы, Киевский университет Святого Владимира.